DE DRAAISCHIJF

ROMAN

TOM LANOYE

2022
Prometheus Amsterdam

Wie machen wir's, dass alles frisch und neu
Und mit Bedeutung auch gefällig sei?

GOETHE, *Faust I*,
'Vorspiel auf den Theater'

De dichter heeft iets van die vorst der wijde luchten
Die in de stormen huist waar nooit een pijl hem wondt.
Verbannen hier beneên heeft hij gejouw te duchten:
Zijn reuzenvleugels doen hem strompelen op de grond.

JORIS DIELS naar 'L'Albatros'
van Charles Baudelaire

I

HET SCHOONSELHOF

(prelude)

I. 1

IK HAD ME DE DAG WAAROP IK WORD BEGRAVEN heel anders voorgesteld. Had ik hem zelf mogen ensceneren, dan liet ik me — zoals onze moedertaal zo treffend verwoordt — 'ter aarde bestellen' onder een staalblauwe hemel, hartje winter. Het is ijskoud maar bizar zonnig. Geen wolk te bespeuren behalve de langzaam verbredende condensstreep van een verloren gevlogen straaljager.

De opkomst is massaal maar zwijgzaam. In de verte blaft een keffer en bromt een onzichtbare snelweg. Allicht die naar Willebroek en Brussel. Maar je ontsnapt nergens nog aan die brom. Hij is de basso continuo van onze overbebouwde streek en haar koppige bedrijvigheid. Wij werken en rijden ons liever te pletter dan dat we prakkiseren.

Zo heb ook ik geleefd. Op de laatste twaalf jaar na. Toen overheerste het prakkiseren.

Het ereperk, vol andere beroemde doden, ligt er keurig bij. Goed bewegwijzerd en aangeharkt waar nodig. De meeste zerken zijn onlangs gepoetst en hier en daar liggen verse bloemtuilen te bevriezen. Tussen de grafstenen van twee voormalige senatoren ruziet een handvol kraaien om een territorium van een paar vierkante meter. Krassend alsof ze aan het schelden zijn. Het zou mooi zijn mocht ook een zeldzame zangvogel opeens zijn riedel ten beste geven. Vanuit een treurwilg waarin hij beschutting heeft gezocht in plaats van samen met zijn soortgenoten naar Afrika te vluchten. Alleen hij is gebleven. Tegen zijn natuur en tegen beter weten in.

De schoonheid van zijn melodie verluchtigt heel even de bedrukte, al te gewijde sfeer. Maar zodra het beestje zwijgt is die sfeer daar weer. Die logge, woordeloze verstilling waarmee ons volk zijn verliezen heeft leren incasseren. In onze cultuur horen ophef en klaagvrouwen niet thuis. Wij uiten ons verdriet door het zo weinig mogelijk te tonen. Een beschaamde grimas volstaat. Vergetelheid doet de rest.

De rouwenden zijn allemaal te voet gekomen, zonder zich te haasten over de brede lanen van onze befaamde dodenakker. Sommigen staan al een halfuur bij mijn vers gedolven kuil te wachten. Uiterlijk onverschillig, maar toch bleker dan doorgaans. De persfotografen zijn de enigen die veel bewegen. Ze knielen vaak en staan even snel weer op. Eentje gaat op zijn rug liggen voor een dynamischer perspectief. Iedereen negeert hem, zelfs de vele notabelen.

Zij staan schouder aan schouder met hun kiezers. Doodgewone burgers, van werkman tot bourgeois, aangevuld met een paar toeristen. Ze knijpen allemaal hun ogen halfdicht tegen het harde zonlicht.

Tot mijn voldoening hebben opvallend veel vrouwen zich de moeite getroost om afscheid van mij te komen nemen. Ze zijn van alle leeftijden en posturen, gaan gekleed in stijlvol zwart en zijn bescheiden gemaquilleerd. Hun handtas bevat, uit voorzorg, meer papieren zakdoekjes dan anders.

Er is zowaar ook een forse Haagse delegatie afgezakt, met een touringcar, en verrassend veel van mijn lokale vakbroeders geven eveneens acte de présence. Jong en oud, vriend en vijand. Dat is geen traditie in wat men 'ons theaterlandschap' noemt. Elke generatie rekent genadeloos af met de vorige, met vervangingen op ieder echelon. Thans is zelfs een van mijn vaste critici opgedoemd. Hij houdt zich wel enigszins afzijdig. Een paria op het huwelijksfeest van een maharadja.

Mijn trouwste kompanen — kameraden van het eerste uur, leden van het gezelschap dat ooit mijn naam droeg — hebben de zwaarste wallen onder hun ogen. Ze geven besmuikt heupflesjes door, ik vermoed met citroenjenever, te mijner ere. Een van hen — jarenlang mijn favoriete jeune premier, tot hij te dik en te kaal werd voor andere rollen dan die van Falstaff of De Ingebeelde Zieke — snottert als enige nu al in een geruite zakdoek. Voorzichtig en toch opzichtig. Gezien worden is bestaan.

Het zij hem vergeven. Zoals de Fransen zeggen: Un acteur

est aussi une actrice. De grootste diva's die ik heb geregisseerd waren allemaal mannen, ook als ze niet op mannen vielen.

Het wachten duurt. Zo zijn onze begrafenissen. Wie zijn handschoenen vergeten is, blaast geregeld in de handen. Anderen kuchen de kou van zich af. De wolkige adem van alle afscheidnemenden is goed zichtbaar, als om te bewijzen dat zij wel nog in leven verkeren. In tegenstelling tot de stakker die nu eindelijk toch naar zijn laatste rustplaats wordt gedragen door vier geüniformeerde en niettemin boers ogende begrafenishelpers. Behalve mijn stoffelijke resten torsen ze alle vier een te grote kepie. Hollanders, Hagenaren op kop, spreken verkeerdelijk van een sjako. De sjako is Hongaars van oorsprong, kokervormig en bezet met tressen van goud- of zilverdraad. Perfect voor operettes. Deze petten lijken op afdragertjes van een Sovjetleger.

Het viertal stapt plechtstatiger dan nodig. De ernst van de amateur is altijd aandoenlijk. Eentje is volgens mij een Turk, een andere heeft Indonesische trekken. Door hun ongelijke lengte slingert mijn kist — van zwart gepolitoerd luxehout — als een sloep in de branding vóór een waterval. De vier blijven desondanks als gehypnotiseerd voor zich uit kijken.

Achter hun ruggen hinniken, zachtjes, de paarden van de open lijkwagen. Ze stampvoeten behoedzaam en gooien hun hoofd achterover, waardoor de belletjes van hun bepluimde tooi rinkelen. De gelegenheidsfanfare — bestaand uit alleen blazers, een paar trommelaars en een sukkelaar die zeult met een draagbare xylofoon — ziet er een sein in en begint nu pas, en sourdine, een dodenmars te spelen. Niet de afgezaagde van Frédéric Chopin. De stijve van Ludwig van Beethoven.

Men luistert ingetogen of doet alsof. De burgemeester lipt met gesloten ogen de speech die hij zo dadelijk aan de rand van mijn put zal afsteken alsof hij zijn woorden ter plekke verzint. 'Een groot verlies voor Antwerpen en al zijn kunstliefhebbers.' 'Een aderlating voor het hele Vlaamse cultuurleven.' 'Een voorbeeld voor onze aanstormende jonge honden.'

Of nee, excuus. Bij nader inzien verkies ik toch de marche funèbre van Chopin. Mijn kunstmakkers zullen de hint begrijpen. Naar elkaar knipogend en grijnzend zullen ze — nauwelijks verstaanbaar, meer neuriënd dan scanderend — de versie zingen die we samen zo vaak hebben aangeheven. Na uitzinnige premières of bijgelegde ruzies. In het holst van de nacht en meestal tot het ochtendgloren. Soms al in onze artiestenfoyer, maar veel vaker in café Gounod, gelegen tegenover de nooduitgang van onze gereputeerde maar krakkemikkige schouwburg. Dat is een typische neoclassicistische stenen taart uit de negentiende eeuw. Haar roepnaam is 'den Bourla', naar haar Parijse architect. Pierre Bruno Bourla diende in het leger van keizer Napoleon en leerde zo de kleine metropool kennen waar hij later bestuurder van spectaculaire havenwerken zou worden, alsook de meest gevierde stadsbouwmeester aller tijden.

Zijn kroonjuweel, onze schouwburg, is ooit opgericht als tempel voor de opéra comique en zijn vele fans onder onze Franstalige bourgeoisie. Rood pluche, parketvloeren en verguldsel troef. Later werd die tempel door mijn onvolprezen voorgangers gekaapt voor blijspelen en klassiekers in de volkstaal. Ons zo vaak onderschatte, wonderschone Nederlands. Met Vlaamse tongval, jawel, en te vaak nog met een overdaad aan Antwerpse accenten — maar waarom niet? Nederlands is Nederlands, en Nederlands is fantastisch.

Het enige vaderland dat mij nooit heeft verraden is mijn moedertaal.

Meestal echter bevonden we ons tijdens het zingen en feesten op de Graanmarkt, het langwerpige plein achter onze Bourla. Daar stonden we ontelbare nachten beschonken te discussiëren onder hoge bomen, vervaarlijk wankelend op ongelijke kasseien. Of we zaten onderuitgezakt op het terras van café De Varkenspoot. Of op een kruk aan de toog van café De Duifkens, onder ingewijden ook wel Les Petits Pigeons genoemd. Of 'ons clublokaal', omdat de morsige wanden boven de lam-

brisering versierd zijn met portretfoto's van onszelf en onze vroegtijdig gestorven collega's.

Daar zongen wij ons lijflied het liefst. Uit volle borst en ongeacht het tijdsgewricht. Oorlog of vrede, kermis of staking, Pinksteren of Pasen, hittegolf of Siberische kou: wij zongen de dodenmars van Chopin à la flamande. De laatste regel herhaalden we stampvoetend en met onze beide vuisten rammend op een tafelblad, desnoods ten koste van een vallend bollekesglas:

'Hij... Zal... Voor ons...
Geen... Commissies...
Niet meer doen...
Met zijn klein velo-ke!
Met zijn klein velo-ke!'

HELAAS. Niets van dat alles valt mij te beurt. Ik word begraven in een seizoen dat mossel noch vis is. Geen brute winter, geen weldadige zomer, geen herfst vol kleurenpracht. Een halfuur geleden dook de zon heel even treiterig op. Nu is onze hemel weer grijs en vormeloos als klei en dreigt het te gaan miezeren, zoals het al eeuwen kan druilen in onze contreien.

O mijn God in Wie ik niet geloof: laat het pijpenstelen regenen als voor een zondvloed. Laat de hagelbollen neerkletteren als mini-meteoren, doe het bliksemen en donderen als in de hel. Maar sta niet toe dat het miezert op mijn laatste dag. Ik verdien een hamerslag als afscheid. Geen ruisend, suizelend, laf gezever.

Tevergeefs. Het waas daalt neer. Amper zichtbaar, amper voelbaar. En niemand speecht. Niemand snottert vroegtijdig, niemand geeft heupflessen met citroenjenever door, niemand neuriet Chopin. Om de simpele reden dat er, behalve twee knekelknechten en een controlerende pennenlikker, geen mens aanwezig is. Als een afgeleefde hond word ik onder de grond gestopt. Routineus en gehaast. Zonder vooruitzicht op een zerk en in de goedkoopste kist die de sociale dienst wilde bekostigen om mijn laatste wens in te willigen — begraven worden, niet gecremeerd. Een langwerpige doos van spaanderplaat met eikenhouten printfolie. Dat is het vehikel waarin ik mijn wormen en mijn maden tegemoetreis. Zelfs op handvaten is bespaard. Touw in plaats van messing.

Het is nog altijd beter dan te worden verbrand en verstrooid zonder vindplaats, zoals men in de middeleeuwen voorbehield aan ketters en andere belagers van de gevestigde orde. Het overkwam die arme Jeanne d'Arc. Ik heb ooit *Saint Joan* van George Bernard Shaw geprogrammeerd, nog wel in volle oorlogstijd. Shaw was toen een van de beroemdste Angelsaksische toneelschrijvers, maar als Ier was hij ook onderdaan van een neutrale natie, dus mocht zijn werk aanvankelijk nog worden gespeeld. Zodra de krijgskansen keerden, eerst in Noord-

Afrika, later aan het oostfront, viel Shaw als verstokte socialist alsnog uit de gratie van onze Militärverwaltung en haar vele paladijnen en toezichthouders. Ik trok mij dat niet aan en speelde hem toch. Een deel van ons publiek vereenzelvigde zich met de heldin Jeanne in haar strijd tegen de bezetter. Onze Bourla zat elke avond vol tot op het derde balkon en we kregen open doekjes waar Shaw ze vast nooit had bedoeld. De beste stukken, zelfs al stammen ze uit de oudheid, kunnen aan betekenis winnen door het tijdsklimaat waarin je ze speelt. Vooral de slotzinnen, uitgesproken door de geestverschijning van de in ere herstelde Jeanne, werden stormachtig toegejuicht: 'Hoelang nog, Heer, aleer de wereld weer uw ware heiligen accepteert? Hoelang nog, Heer? Wanneer?'

De oorlogsschepen van Schone Kunsten, aan wie ik — vooral volgens hemzelf — mijn directeurspost te danken had, vergat zogenaamd om naar de première te komen en stuurde ook daarna zijn kat. Normaal kwam hij vier keer. Bij het applaus zwaaide hij dan elke keer vanuit de koninklijke loge naar vrienden en onbekenden op de parterre, alsof hij in zijn eentje het stuk had gekozen en de regie had gevoerd.

Zelf heeft onze oorlogsschepen me nooit aangesproken over mijn *Heilige Jeanne*. Maar ik vernam uit goede bron — een van zijn scharrels, loslippig geworden na twee fluiten slappe schuimwijn in dancing Capri — dat hij achter zijn bureau had zitten schuimbekken toen hij mijn programmering in handen kreeg. Het schone kind gaf een niet onaardige imitatie ten beste van zijn minutenlange gevloek, in plat Antwerps. Des te smakelijker voor een oorlogsschepen van Algehele Schone Kunsten die achter zijn rug werd uitgelachen omdat hij, in functie, altijd naar de letter sprak, stijver dan een Vlaamsgezinde schoolmeester in een Kempisch dorp. Het kon natuurlijk ook zijn dat ze het voorval verzon om indruk te maken op mij. Met gefleem hengelend naar een auditie. Voor dat slag manipulatie heb ik me levenslang moeten indekken. Het heeft me altijd verbaasd hoe waanzinnig veel mensen van zichzelf

denken dat ze acteertalent bezitten. Terwijl de manier waarop ze het aankaarten direct het tegendeel bewijst.

Wars van iedere context was onze *Heilige Jeanne* artistiek een topvoorstelling, al zeg ik het zelf. Zeker gezien de karige middelen die we toen nog maar ter beschikking hadden. Maar Shaws visie stond me uiteindelijk toch tegen. Te lankmoedig tegenover de bisschoppen die Jeanne tot de brandstapel hielpen veroordelen, door haar eerst kerkelijk te excommuniceren en haar daarna in de handen te laten van haar wereldlijke vijanden. Zij stelden haar naakte, half verbrande lijk zelfs tentoon. De verdorven burgers van Rouen defileerden in drommen voorbij. Een familie-uitstap voor pummels die zich vergaapten aan een heksenlijfje dat dan toch — 'parbleu!' — geen hoorns of bokkenpoten vertoonde, maar dat domweg leek op een pezig, morsdood meisje. Pas dagen later werd het reeds rottende kadaver verast en bij nacht en ontij in de Seine verstrooid door gemaskerde beulsknechten.

Onderschat nooit de weerwraak van gekrenkte prominenten, van welke signatuur dan ook. Niet dat ik mij wil vergelijken met die dappere, beklagenswaardige, lichtjes getikte bakvis. Zij werd dubbel vervolgd en uitgerangeerd, omdat ze vrouw was en nog bijna een kind. Ik ben veel schuldiger dan zij ooit was. Aan veel zaken. Behalve aan onschuld. Daarop heb ik mij nooit kunnen beroepen. Wie wel? Ik heb in mijn loopbaan en mijn leven veel gepresteerd en uitgeprobeerd, niet alles verliep zoals het moest en niet alles verdient achteraf begrip, laat staan genade.

Maar ik heb wel een prijs betaald. Meer dan vele anderen.

Laten we echter ook niet overdrijven. De onschuld van de maagd Jeanne grensde aan onnozelheid en volgens sommigen aan waanzin. Ik heb nooit, zoals zij, geloofd in militaire triomfen in naam van God, volk of staat. Ik ben gepokt en gemazeld een Vlaming van de nooit-meer-oorloggeneratie. De lessen van het verspilde bloed aan Den IJzer, en in alle

Europese loopgraven van ’14-’18, zijn me met de paplepel ingegeven. Een goede oorlog? Dat is een tegenstrijdigheid in de bewoordingen.

Anders dan La Pucelle heb ik ook nooit geluisterd naar stemmen, behalve die van mezelf. En anders dan Jeanne heb ik mij nooit uitgesloofd voor koningen of andere machthebbers. Tenzij hun replieken en monologen geschreven waren door Schiller of Shakespeare.

Dan was geen moeite mij te veel.

MIJN TWEE KNEKELKNECHTEN dragen Sovjetpet noch uniform. Ze dragen een versleten overall en zijn allebei bloots-hoofds. De kortste is nagenoeg kaal en heeft gaten in zijn gebit. In een mondhoek van de langste zit een smeulende sigaret-tenstomp geschroefd. Hij knijpt de ogen tot spleten — tegen de nicotinewalm uit zijn eigen neusgaten, niet vanwege plots opstekende ontroering.

Het is bandwerk, zoals deze twee tekstloze figuranten mij aan touwen voorgoed laten wegzinken uit de mensenheugenis. Schoksgewijze, schots en scheef. Op de bodem van mijn nieuwe kroondomein ligt alleen een modderige plas op mij te wachten. De apparatsjik van de sociale dienst kijkt niet op of om. Hij staat onder een paraplu een formulier na te lezen op zijn klembord. Ik durf te wedden dat het niet eens over mij handelt, maar al over de volgende begrafenis.

Gezanten uit Den Haag blinken uit door afwezigheid. Ik kan ze niet eens verdenken van kwade wil. De meesten met wie ik heb gewerkt zijn dood of dement. De rest is mijn spoor al jaren bijster. Ik liet hun schaarse brieven onbeantwoord uit rancune, totdat er geen brieven meer kwamen. In de pers is geen regel aan mij besteed. Ik ben boven de Moerdijk niet eens vergeten. Ik ben uitgewist. Na alles wat ik, ook daar, heb bijgedragen en betekend. Reken nooit op het geheugen van Hollanders. Hun herinnering reikt niet verder dan de laatste balansrekening. De ondank is nog groter in mijn thuisstad en de streek die eromheen ligt gedraaid als een hondendrol rond zijn middel-punt. *De Standaard* bedacht me met twintig regels zonder foto. *De Nieuwe Gazet* nam de kans te baat om me andermaal te kapittelen op een halve pagina, maar dit keer met meer foto's dan tekst. Alleen in de *Gazet van Antwerpen* en *'t Pallieterke* verschenen in memoriams die naam waardig. Weliswaar obli-gaat van toon en in *'t Pallieterke* nog slechter geschreven dan gewoonlijk. In de opsomming van mijn grootste triomfen stonden verkeerde jaartallen, titels en tegenspelers. En het zwaartepunt van mijn leven bleek plots te liggen op een terrein

dat ik het meest verfoeide. Het politieke. Het farizeïsme van het grote gelijk waaraan ik mij nooit heb bezondigd, in weerwil van alle roddels en laster.

Iedereen wil je voor zijn kar spannen. Tot niemand het nog wil.

Ik voelde me in mijn puberteit al politiek dakloos en dat is altijd zo gebleven. Behalve aan geliefden ben ik enkel trouw geweest aan mijn roeping als kunstenaar en mijn plicht als intendant. Beginselvast in mijn ongebondenheid: zo heb ik gezwoegd en geleefd. Indien ik mij al een lidkaart liet aansmeren van een politieke organisatie, dan was het louter om mijn mensen, mijn gezelschap, mijn dromen en mijn budgetten te vrijwaren. Als het daartoe kon bijdragen, kocht ik er nog een.

Op een bepaald moment bezat ik drie partijkaarten, zonder evenwel ooit naar een bijeenkomst te gaan. Ik had wel wat beters te doen dan te bekvechten over huisvuilophaling, drankvergunningen en verblijfswetten. Als ze daar al aan toekwamen, op hun luidruchtige vergaderingen met meer vetes en bier dan besluiten.

De politicus vertrekt van een vaststaand kader dat hij in de toekomst wil tot stand brengen. Hij beroept zich daarbij zo vaak op rechtschapenheid, gezond verstand en transparantie dat je weet dat het hem mangelt aan alle drie. Als ík ergens in geloof, dan is het in de leugen. De artistieke leugen. Het openlijke bedrog dat toneel heet en dat niet pretendeert de waarheid na te streven, omdat 'waarheid' pas echt bedrog is.

Waarachtigheid, daar gaat het om. En die heeft slechts één onderwerp. Het deerniswekkende noodlot van ieder van ons. Wij, de sterveling. Het best verbeeld dankzij een eeuwenoude begoocheling: het samenspel van komedianten. En binnen die nobele fopperij — uitgevoerd op houten planken, voor onnatuurlijk voetlicht en tussen twee bovenmaatse gordijnen — is alles gepermitteerd. Zolang het maar werkt.

Zo luidde het devies van mijn ene levenslange passie. Mijn andere passie heeft me al een dozijn jaar geleden verlaten door te sterven zonder afscheid te nemen. Mijn Lea. De grote Lea Liebermann. De beste actrice die ik ooit aan het werk zag en de enige vrouw die me ooit heeft doorgrond. In de Koninklijke Schouwburg van Den Haag is tot vandaag een foyer naar haar genoemd.

Naar haar wel.